

LUCY SHIPLEY

ETRUSCII

Traducere din limba engleză de
DANIELA FUDULU

EDITURA HERALD
București

Cuprins

Cronologie	5
Prolog	11
1. De ce sunt importanți etruscii?	16
2. Unde este acasă?	31
3. Ouă de struț și vase orientale	55
4. Ulcioare și prejudecăți	75
5. Putred de bogat, sărac de nu te vezi	99
6. Statutul femeii etrusce	119
7. Nicăieri nu-i ca acasă	137
8. Sex, iluzii și etrusci	155
9. Texte bandajate	173
10. Ficații au... cuvântul	193
11. Să facem față uitării	213
Note	231
Lecturi suplimentare	259
Mulțumiri	261

Cronologie

- 7000 î.Hr. Nomazi neolitici din Orientul Apropiat se răspândesc în Europa, inclusiv în Italia.
- 3300 Ötzi „Omul din ghețar” moare și este conservat în Alpii Italiani.
- 1600-1200 Culturile Terramare și apenină ale Epocii Bronzului prosperă în Italia Centrală.
- 1100-900 Culturile protovillanoviene; răspândirea înmormântării în urnă biconică; așezări fortificate în vârful de colină.
- 900-700 Epoca villanoviană; stratificare socială sporită; dovezi tot mai multe ale comerțului atât cu Europa de Nord și cu Grecia, cât și cu Orientul Apropiat. Adoptarea treptată a înmormântării prin înhumare.
- 700 Primul alfabet etrusc, a fost făcută tăblița de la Marsiliana*.
- 675 Este produsă, la Caere, ceramica neagră șlefuită, tipic etruscă, cunoscută sub numele de *bucchero*.
- 675-50 Construirea primelor edificii importante (cu sisteme de acoperire din țiglă) la Poggio Civitate.

* Tăblița de la Marsiliana este o tăbliță de fildeș găsită într-un mormânt din Marsiliana d'Albegna, care conține cel mai vechi alfabet etrusc, având 26 de litere. (*N. red.*)

ETRUSCII

- 635 Adoptarea, la Atena, a tehnicii de pictare a vaselor cu figuri negre, după ce aceasta fusese inventată în Corint.
- 625-550 Sunt confecționate și conservate diferitele artefacte de la mormântul lui Isis.
- 540 Distrugerea și părăsirea așezării de la Poggio Civitate.
- 535 Navele etrusce și cartagineze înving armatele grecești în Bătălia de la Alalia din largul Corsicăi, la patru ani după alungarea lor de pe insulă.
- 530 Dezvoltarea tehnicii attice de pictură cu figuri roșii; ulterior, adaptarea acesteia la specificul Etruriei.
- 509 Data presupusă a alungării regilor etrusci din Roma.
- 500 Instalarea treptată a crizei economice în centrele maritime din sudul Etruriei.
- 484 Data aproximativă a nașterii lui Herodot.
- 474 Înfrângerea forțelor navale etrusce la Cumae marchează începutul declinului puterii etrusce în sudul Italiei, teritoriu ce avea să devină ulterior Magna Graecia.
- 400 Migrația către sud a unor grupuri de celți din nord reduce influența etruscă în nordul Italiei; aceștia vor jefui Roma în anul 390.
- 396 Asediul cetății Veii, văzut în mod tradițional ca punctul terminus al dominației politice etrusce.
- 321 Theopompus din Chios moare la Alexandria.
- 280 Înfrângerea cetății Vulci de către Roma.
- 264 Înfrângerea cetății Volsinii (Orvieto) după o revoltă a maselor; atenția Romei se îndreaptă spre Cartagina și începe Primul Război Punic.

- 150-100 Este realizat și utilizat Ficatul de la Piacenza.
- 59 î.Hr.-17 d.Hr. Trăiește Titus Livius, autorul lucrării *De la fundarea Romei*.
- 41-54 d.Hr. Domnia lui Claudius, împărat roman fascinat de cultura etruscă, deja, în mare parte dispărută.
- 456 Apar referințe în documente despre episcopul din Tarquinia; creștinismul a biruit.
- 1296 Primele informații istorice despre artefacte etrusce descoperite la Arezzo în timpul unor lucrări de fortificare a orașului.
- 1435 Cosimo de Medici preia puterea la Florența.
- 1513-1521 Pontificatul lui Leon al X-lea, fiul lui Lorenzo „Magnificul” de Medici.
- 1723 Lucrarea lui Thomas Dempster, *De Etruria Regali*, este republicată de Thomas Coke.
- 1726 Întemeierea Academiei Etrusce la Cortona.
- secolul al XVIII-lea „Etruscheria” sau „etruscomania” se răspândește în Europa.
- 1763 J.J. Winckelmann expune „Vasele etrusce” ca fiind grecești.
- 1776 Înființarea Muzeului Guarnacci la Volterra, primul muzeu public al civilizației etrusce.
- 1796 Napoleon Bonaparte preia controlul asupra Italiei; ulterior, fratele său Lucien își începe cercetările arheologice în Toscana.
- 1848 George Dennis își prezintă aventurile etrusce în fața unui public entuziast.
- 1864 Începe Expediția Celor o mie, condusă de Garibaldi, acțiune care a avut un rol important în procesul de unificare a Italiei.

- 1867 Mumia înfășurată în Liber Linteus își încheie peregrinările la Zagreb.
- 1922 Mussolini preia puterea în Italia; orașul medieval Corneto este redenumit „Tarquinia”.
- 1927 D.H. Lawrence explorează Toscana; cartea *Amantul doamnei Chatterley* este publicată la Florența un an mai târziu.
- 1939 Massimo Pallottino își exprimă îndoielile față de Herodot; avansează teoria originii indigene a etruscilor.
- 1944 Scindarea Italiei în timpul ultimelor zile ale Celui de-al Doilea Război Mondial; masacrul de la Marzabotto.
- 1953 Descoperirea ADN-ului, care avea să devină mai târziu o armă esențială în disputa privind originile etruscilor.
- 1964 Descoperirea Tăblițelor de la Pyrgi.
- 1985 Prima celebrare „Anno degli Etruschi”, reluată în 2015.*
- 2003 Descoperirea Mormântului Cvadrigii Infernale, la Sarteano.
- 2008 Se adâncește criza financiară; băncile italiene cu origini medievale încep să aibă probleme; subvenționarea arheologiei și a patrimoniului este în pericol în Italia.
- 2016 Virginia Raggi este aleasă primar al Romei, prima femeie, de la Tullia care conduce Roma.

* „Anul Etruscilor” (în lb. it. în text). (N. red.)

Muzicant etrusc, imagine din Mormântul tricliniului, Tarquinia.

Prolog

Civilizații pierdute. Sintagma evocă imaginea lui Indiana Jones gonind prin deșert și ale unor îndrăzneți exploratori victorienți croindu-și drum prin jungla deasă. Acești eroi cu maxilare proeminente sunt în căutarea unei cetăți ascunse în pădure sau îngropate sub nisipuri – arhetipul unei civilizații pierdute. Ca să fim cinstiți, există locuri în lume unde chiar se poate observa acest amestec îmbătător de cutezanță nesăbuită și arheologie: emblematicele temple din Angkor, înconjurat de o pădure tropicală din care se înalță aburi; primul contact cu Machu Picchu, situat sus, în Anzi. Relatările de secol XIX ale acestor descoperiri sunt subiect de legendă. Vorbim, însă, despre o legendă cu mari cusururi. În ambele cazuri, exploratorii occidentali au găsit un loc despre care băștinașii știau deja tot ce era de știut. Însăși sintagma „civilizație pierdută” este o denigrare: descendenții moderni nu pot avea vreo legătură cu cei care au clădit cândva aceste monumente impresionante. Sintagma insinuează că khmerii de astăzi sau populația indigenă din Anzi nu au nimic de-a face cu strămoșii lor și pot fi, prin urmare, tratați necorespunzător de către coloniști. O „civilizație pierdută” trebuie să fi fost pierdută, uitată din rea-voință de urmași nedemni. Apoi ea poate fi „găsită” de arheologi, scoasă la iveală cu instrumentele lor, comorile ei pot fi expediate către muzee, iar viețile oamenilor care au făcut parte din ea discutate în reviste eru-

dite. Cu toate acestea, caracterul misterios se păstrează, garantând o separare între cei vii și cei morți, întreținând iluzia unor vremuri mai bune, a unei cunoașteri date uitării, a unei legături scindate.

La capătul opus al fanteziei arheologice a „civilizației pierdute” se află ideea că popoarele din trecut erau „la fel ca noi”. Când sursele textuale supraviețuiesc și sunt inteligibile, putem citi în ele cuvintele unor oameni de mult dispăruți, ocupați cu viețile lor mărunte. Scrisori către prieteni sau solicitări de provizii, invitații la agape sau muștrări aduse copiilor obraznici: aceste documente au meritul de a scoate în evidență aspecte din viața cotidiană. De asemenea, textele permit societății moderne să susțină că împărtășește și ea unele dintre valorile comunităților antice, să declare cu mândrie că aderă la filosofii și concepte definite de gânditori și de oameni politici care au murit cu mii de ani în urmă. Exemplele clasice aici sunt culturile antice greacă și romană, declarate surse ale sistemelor politice europene, ale drepturilor cetățenești, ale gloriei militare și ale multor altor lucruri. Nu discutăm despre aceste civilizații ca fiind pierdute, pentru că ele sunt încă actuale. Amestecul de viață cotidiană și de idealuri înalte reliefat în aceste texte duce la recunoaștere și aprobare: acești oameni erau exact ca noi, erau exact cum ne-am dori și noi să fim. Aspectele mai întunecate sunt date la o parte: este vorba despre oameni ai trecutului pe care îi cunoaștem sau pe care credem că-i cunoaștem.

Acestea sunt două tipuri de reacții extreme față de popoarele din trecut: recunoaștere și înstrăinare; apropiere și îndepărtare. Totuși, între aceste extreme există reacții emoționale mai complexe și mai subtile față de niște societăți care nu ne sunt nici ispititor de familiare și nici supraviețuitoare emblematică ale altor vremuri. Acestea pot fi asimilate lumii moderne sau transformate în mit și puse deoparte, trase spre

un capăt sau altul al balanței pomenite mai sus, în funcție de ceea ce ne dorim de la ele. Mare parte a preistoriei europene eșuează în acest vid straniu, atașând cu de-a sila nume din literatură unor grupuri umane cândva vii, evocate pentru a susține cutare sau cutare idee a unui anumit tip de naționalism. Miturile se potrivesc de minune unor comunități antice, fiind derivate parțial din informațiile răspândite în Atena sau Roma, parțial din fantasmemele renașcentiste, parțial din redescoperirea lor în secolul al XIX-lea. Această lume care trăiește înainte de apariția scrierii poate fi reconfigurată ca o copie a lumii moderne, interpretând dovezile astfel încât să se potrivească zilelor noastre. Miturile acestea sunt persistente și pot avea efectul împingerii unei societăți antice către un capăt sau altul al balanței, spre ideologii coloniale privind civilizațiile pierdute sau spre iluzii utopice de familiaritate.

Tema acestei cărți este o astfel de comunitate preistorică. Viețile a mii de oameni, locurile în care au trăit, lucrurile pe care le-au lăsat în urmă – toate au fost puse laolaltă pentru a crea mitul unei civilizații pierdute. Și nu este cel mai vechi exemplu al acestui clișeu: onoarea aceasta le revine, probabil, minoicilor, ei fiind locuitorii cei mai plauzibili ai Atlantidei. Dar mitul etruscilor a început în Antichitate, s-a intensificat la curțile italiene de la sfârșitul Evului Mediu și din Renaștere, a însușit revoluția de la începutul secolului al XIX-lea și s-a strecurat pe ecranul fascismului. Și astăzi este în plină forță, inspirând romane de dragoste pentru adolescenți și filme de groază, în timp ce primarii și agențiile de turism se chinuie să vândă bilete de vizitare a siturilor arheologice, iar cercetătorii poartă discuții aprinse pe marginea unor întrebări puse pentru prima oară în urmă cu 2 000 de ani. De ce este atât de durabil mitul etrusc, povestea unei civilizații pierdute din interiorul Europei? De unde provine acesta și în ce punct se intersectează cu dovezile arheologice pe care le deținem?

Și, mai cu seamă, este acest mit o poveste „adevărată”, demnă să tot fie depănată?

Deși au fost un popor care a pus sub semnul întrebării puterea Greciei și a amenințat pretențiile de superioritate ale romanilor, etruscii rămân bine camuflați dincolo de mitologia pe care aceste două culturi le-au impus-o și pe care continuăm să o implicăm în discuție, asta dacă măcar ne sinchisim să ne gândim la ei în vreun fel. În universul închipuit al trecutului, gloria Romei aruncă o umbră imensă asupra Peninsulei Italice. Vecini, rivali și, în cele din urmă, inamici răpuși – relația dintre cele două culturi a fost ambivalentă. Scriitorii romani înfățișează regi etrusci conducându-și cetățile, dar alungați din fruntea acestora. Cultura romană a reinventat vestimentația și jocurile funerare etrusce ca simboluri culturale, dar armatele romane au pustiit centrul etrusc al Toscanei pe măsură ce zona de influență a cetății s-a extins spre nord. Asediul cetății Veii, din 396 î.Hr., a însemnat pentru etrusci începutul sfârșitului – și totuși, inscripțiile bilingve etrusce și latine au continuat să fie scrise și citite vreme de multe secole după aceea. Cu toate acestea, pe măsură ce sfera de influență a Romei creștea, legăturile cu etruscii au fost în mare parte date uitării – și, cu siguranță, așa stau lucrurile în privința impresiilor moderne despre trecutul poporului italian. Combinația amețitoare de intimitate și de stranietațe, amestecul umorului de budoar și al crimelor organizate de stat, care sunt emblema viziunii moderne asupra Romei, lasă puțin spațiu pentru locuitorii mai vechi și mai complecși ai Peninsulei Italice. Etruscii, atunci când și dacă apar în subconștient, sunt definiți de o poezie victoriană pe jumătate uitată (dușmanii bravului Horațiu, păzitorul porții¹) și de un muzeu prăfuit din provincia Chianti, vizitat doar în weekenduri. Miza cărții de față este să schimbe această stare de fapt. Vreau să expun mitul etruscilor ca civilizație pierdută și

să vă fac cunoscute dovezile arheologice care spun o poveste mai profundă. Dacă ați pus mâna pe acest volum, probabil că sunteți interesați de trecut, de întâmplările și destinul unor popoare de mult apuse. Scopul acestei cărți este să vă determine să puneți întrebări, să descoperiți mai multe: despre etruscii înșiși și despre crearea și manipularea mitului lor.

De ce sunt importanți etruscii?

Unul dintre cele mai impresionante obiecte care ne-au rămas din perioada etruscă este ascuns de priviri indiscrete în colosalul Muzeu Luvru din Paris. Dacă vă puteți croi drum dincolo de *Victoria din Samothrace* și dacă vă puteți dezlipi de lângă *Mona Lisa*, în spatele lor veți găsi o sculptură fascinantă. Este reprezentarea unui bărbat și a unei femei, surprinși într-o postură de o profundă intimitate. Stau sprijiniți pe coate, corpul femeii fiind ascuns în curbura corpului bărbatului, picioarele, lungi, le sunt apropiate, tălpile lui dezgolate adăpostindu-se în apropierea tălpilor ei vârâte în ghetă cu vârful ascuțit. Sunt aproape în mărime naturală, astfel că, apropiindu-te de ei, poți privi două perechi de ochi de o formă foarte specială, migdalată. Pe fiecare chip de lut, sub ochi, stă un zâmbet abia schițat – gurile lor sunt ușor deschise, având colțurile ridicate, cu o umbră de amuzament gravată în expresiile lor identice. Amândoi gesticulează – femeia este surprinsă în ceea ce pare a fi spunerea unei povești. Bărbatul își sprijină un braț pe umărul ei, stând proptit în celălalt cot – chipul lui este foarte puțin întors în direcția partenerei sale. Reprezentarea hainelor este plină de duioșie, acestea căzând în falduri bogate pe lavița pe care cei doi sunt așezați – nici pernuțele somptuoase care sprijină îmbrățișarea nu sunt uitate în această reprezentare a bogăției, a încrederii în sine și

a complicității. Cuplul perfect, demn de a împodobi paginile oricărei reviste moderne de scandal.

Există și o a doua materializare a acestei sculpturi într-unul dintre cele mai minunate și totuși cel mai puțin vizitate muzee din Roma, Muzeul Național Etrusc, găzduit în extrem de degradatul *palazzo** din Villa Giulia. Cele două sculpturi provin din același loc – un orașel din nordul Romei, astăzi aproape pe de-a-ntregul uitat, în pofida faptului că se află pe lista UNESCO. Cerveteri, în Antichitate Caere, a fost una dintre cele mai mărețe cetăți din Italia preromană. Bărbatul și femeia înfățișați la Luvru și omologii lor din Roma făceau parte din înalta societate a cetății, o comunitate ștearsă complet, ale cărei singure urme pot fi găsite în mormânt. Aceste sculpturi nu sunt doar agreabile din punct de vedere estetic, menite să împodobească o casă sau un templu, așa cum este cazul multora dintre comorile colecției de la Luvru. Sculpturile aveau o menire, un scop de îndeplinit: erau sarcofage ale morților.

Dar cine erau acești oameni? Care era în realitate relația dintre ei? Este postura lor de îndrăgostiți o poză teatrală pentru lumea de apoi, în timp ce în viața reală își croiau drum printr-o căsnicie amară, ciondănindu-se și cicălindu-se? Cum a ajuns familia lor îndeajuns de bogată pentru a-i putea înmormânta în acest fel și de ce a ales aceasta să-și cheltuiască resursele câștigate cu greu pe ceva de care, în mod evident, beneficiarii nu se mai puteau bucura? Cum a murit perechea? Aveau copii cei doi? Privind aceste chipuri, se declanșează sute de întrebări la care gurile de teracotă nu vor putea nicicând să răspundă. Fiecare descoperire arheologică, de la cea mai neînsemnată bucățică de țiglă până la bijuterii de aur ostentative, are acest efect. Declanșează o serie de nedumeriri care se reduc, de fapt, la o preocupare esențială și la o comparare fundamentală: cum

* „Palat” (în original în limba italiană). (N. tr.)

au trăit acești oameni? Și cum ne afectează ei viața? Oamenii își puneau deja aceste întrebări la numai câteva secole după ce etruscii dispăruseră ca civilizație distinctă. De atunci, am continuat să propunem răspunsuri, creând un hățiș de idei legate de ce însemna să fii etrusc. Să căutăm să ne întrebăm din nou cine erau oamenii aceștia, cum trăiau ei și ce impact au viețile lor asupra alor noastre înseamnă să ne aventurăm din nou pe aceste terenuri intelectuale sterpe. De ce am iniția un asemenea demers? Deoarece vestigiile și rămășițele vieții și ale morții etruscilor, precum și chestiunile cu care ne obligă să ne confruntăm, sunt deosebit de importante pentru lumea modernă – întrebările dificile și răspunsurile complexe ce compun arheologia etruscă sunt analoge unora dintre cele mai sumbre și mai complicate probleme ale propriilor noastre vieți.

Sarcofagul soților (cca 520 î.Hr.) este unul dintre cele mai renumite simboluri ale lumii etrusce și constituie un punct de plecare ideal pentru o călătorie printre aspectele fundamentale care caracterizează modul în care gândim despre locuitorii ei. O înmormântare, oricât de fascinantă ar fi ea, nu este suficientă pentru a scrie o carte. Fiecare dintre capitolele următoare se concentrează asupra unui artefact sau a unui loc: un obiect sau un spațiu care ridică o problemă esențială despre etruscii care l-au făcut sau care au locuit în el. Există o colecție amplă, în continuă creștere, de artefacte etrusce: nu vi le pot prezenta pe toate fără să apelez la pagini întregi de descrieri de vase sau la discuții savante, interminabile, despre tehnici de prelucrare a metalelor. În schimb, axându-ne asupra unui singur obiect sau loc, doresc să vă atrag atenția asupra unui exemplu particular. Există și alte sarcofage, ulterioare exemplarelor de la Lu-vru sau de la Villa Giulia. Vi le-aș putea descrie pe toate, dar nu ne-am apropia câtuși de puțin de întrebarea esențială: cine erau membrii acestui cuplu și cum arătau viețile lor? Un singur obiect sau loc poate ridica întrebări esențiale, iar această carte discută tocmai despre aceste întrebări.